

մը ալլափոխած է գէպքերը՝ որ կարելի չէ երբեք արժանահաւաս նկատել: Սպանիական ինչ ձեռագրերու համաձայն Ժիւր դարուն Քամայո Սալազարի կազմած բնագրերը, ամենէն վաւերականը նկատուած է Սպանիոյ եկեղեցիէն ու սպանիացի բանասէր-ներէն:

Դժբախտաբար ես աչքի առջեւ չունիմ սպաներէն ձեռագրերնորու այն հատորները՝ որոնք պիտի խօսէին Ժիւրդա և Ռուբինա կոյսերու նահատակութեան զրուագներուն վրայ, բայց իբր ոչ կանխակալ տեսու-թիւն կրնամ ընդունել որ անտալուզեան այս կոյսերու նահատակութեան պատմու-թիւնը, կոյսերու անուններով, իրենց զբաղուածներով, ձերբակալմամբ ու բանտարկութեան ու նահատակութեան յարակից բոլոր զրուագներով ու նահատակման թուա-կանով, իբր նախանիթ, որոշապէս քաղ-ուած է հայկական բնագրէ և նոյնքան հա-ւանական կը նկատուի որ Տոմինիկեան հայր Radericus Cerratinis ԺԳԻ դարուն Սպանիոյ մէջ երբ Քամայո Սալազարի բնագրերը հա-մառտեց, կամ այն է որ երկրորդ կամ երրորդ թաղակից չըլնանի տոմինիկեան կամ Փրանչիսկեան կրօնաւորի մը ձեռքով կիլիկիայի արքունիքէն կամ գլխաւոր հայ-կական վանքերէն մէկէն գտածը Վարջ Սրբոց մը թարգմանելով համառտեց և կամ Ունիքոններու ժամանակ Ը-Թ դա-րերուն Հայաստան քարոզութեան համար եկող տոմինիկեան վարդապետի մը հետա-քրքրութիւնը լարժող նոյն դարու հայկա-կան Յայրմաւուրքներէն քաղուած բնագրի մը հետեւողութեամբ կաղմուեցաւ Ժիւրդայի և Ռուբինայի նահատակութեանց պատմու-թիւնը՝ որ, ինչպէս տեսանք անառարկելի նախնութիւններ ունի մեր ազգային սրբու-նիքներու պատմութեան հետ: Որքան ու-րախ պիտի ըլլայ Պր. Franz Cumont երբ իր արձակուրդէն վերադարձին կարենամ այս նախնութիւնները աւելի ընդարձակօրէն պատմել իրեն:

ԱՐՏԱԽԱԶԴ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

(Վերջ)

ԲԵԹՂԵՀԷՄԻ ԱՅՐԸ ԵՒ Ս. ԾՆՆԴԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Տոմարական ճշգրտագոյն հաշիւներուն համաձայն, Ռիուսօի Ծնունդը պատահեցաւ Հռովմայ 749 թուականին, այսինքն՝ Մեծն Հերովդէս արքային մահէն տարի մը առաջ (750):

Դիոնիսիոս Կրտսերն էր որ, Զ. դարուն մէջ, քրիստոնէական թուականը տոմարական և աստղաբաշխական հաշիւներով գտաւ և հաստատեց: Ուրեմն՝ քրիստոնէա-կան ներկայ ընթացիկ թուականը Փրիստոսի Ծնունդէն կը սկսի:

Սակայն հետագային տոմարական հաշիւներով հաստատուած է որ, այս թուա-կանը սխալ հաշուուած է, վասնզի՝ մէջ-տեղ 4 տարիներու տարբերութիւն մը կայ, հետեւաբար բուն թուականները գտնելու համար, պէտք էր որ 4 տարի աւելցնել սովորական թուականին վրայ:

Հռովմէական տիբագետութեան շըը-լանին, Պաղեստին 4 նահանգներու կը բաժնուէր, մին՝ Յորդանան գետին արեւել-եան ձողմը կը գտնուէր և Պէրէա (անգը) կը կոչուէր, իսկ միւս երեքը Յորդանան գետին արեւմտեան կողմը կը գտնուէին ու-րոնք էին հետեւեալները. ա) Կալիլիոյ նա-հանգը, բ) Սամարիոյ նահանգը և գ) Յու-դայի նահանգը:

Յուդայի նահանգը իրականութեան մէջ Յուդայականութեան բուն կեդրոնն էր: Յու-դայի նահանգին մայրաքաղաքն էր Երուսա-ղէմ որ «Խաղաղութեան քաղաք» կը նշա-նակէ: Հոն էր Հրէից Սրբութիւն Սրբոց նկատուած Տաճարը:

Պաղեստինի վերոյիշեալ 4 նահանգնե-րէն Պէրէան և Կալիլիան հեթանոսներէ կը բաղկանային, Սամարիոյ մէջ Սամարա-ցիներ, իսկ Յուդայի նահանգին մէջ մեծ մասամբ հրեաներ կը բնակէին: Հռովմայե-ցիք, իրենց ենթակայ և հարկատու ժողո-վուրդներուն կրօնական բարքերը և ազ-գային սովորութիւնները կը յարգէին, պա-մանաւ որ Հռովմի քաղաքական գործերուն միջամուտը չըլլային, և Հրեաներու մեծ քա-

հանայապետը Հռովմի կողմէն կը նշանակուէր: Հրեաները աստուածայեական ժողովուրդ մը ըլլալուն, իրենց կրօնական օրէնքները և քաղաքական օրէնքները իրարմէն բաժնուած չէին, անոնք երկուքը միասին կ'ընթանալէր:

Մեծն Հերովդէսի մահէն վերջ (750) Պաղեստին իր երեք որդիներուն մէջ բաժնուեցաւ: Հռովմայեցոց հաւանութեամբ:

Արքեպիսոփ Սամարիան, Յուդան և Եդովմը ստացաւ, Անգիպարը՝ Պերէան և Գալիլիան ստացաւ: Զորքողապետ տիրապետի անուան առակ, իսկ Փիլիպպոս Պաղեստինի հրեախաբուելանքն առաւ, որ հեթանոսներէ կը բաղկանար Սաղայն Արքեպիսոփ 10 տարի վերջ, Հռովմի կողմէն պաշտօնանկ հռչակուեցաւ, և երկիրը Պոնտոս Պրիապոսի կողմէն կառավարուեցաւ: Հռովմայեցոց տիրապետութեան շրջանին, Պաղեստինի մէջ 500 սինակոններ կամ ժողովուրդներ կային, այս թիւը ինքնին ցոյց կուտայ թէ, Հրեաները մեծ թիւ մը կը կազմէին Պաղեստինի մէջ:

Համարադրաւ Անտարաններէն երկուքը միայն: Ա. Մատթէոս (Բ.) և Ա. Դուկաս (Բ.), Յիսուսի Ա. Մանդան պատմութիւնը կը պատմեն, իսկ Ա. Մարկոս և Ա. Յովհաննէս լուռ կը մնան այդ մասին:

Ա. Մատթէոս Անտարանի կը պատմէ լուսաւոր աստղին երեւումը, մոգերուն գալուտը, Բեթղեհէմի մահականց կոտորածը և եգիպտոս փախուտը:

Գերմանացի Քէրլէր (1571-1630) մեծ աստղաբաշխը, գիտական ճշգրտագոյն հաշիւներով հաստատած է թէ, Հռովմի 748-749 թուականներուն, Լուսնի մը, երեւակ և Հրատ մոլորակներ իրարու հանդիպեցան: Զուգ համաստեղութեան առակ, երկնային լուսաւոր մեծ երեւոյթ մը առաջ բերելով:

Ա. Մատթէոսի Անտարանին համառ ձայն, Յիսուս ծնաւ Յատարան Հերովդէսի արքայի, Անտարանին այս բացատրութիւնը շատ անորոշ արտայայտութիւն մըն է, վասնզի՝ Մեծն Հերովդէս արքան, Յիսուսի ծնունդէն 40 տարի առաջ արգէն արքայ կամ թագաւոր նշանակուեցաւ: Հռովմայեցիներէն Հրէաստանի վրայ: Միւս կողմէն գրեթե թէ, Մեծն Հերովդէս Անտարանի ծնունդէն տարի մը վերջ մեռաւ, 40 տարի Հրէաստանի վրայ թագաւորեալով:

Հերովդէս, որ հետագային ՎՅԺԿ կոչուեցաւ, ազգաւ Եգովմացի էր, Հռովմի հարկատու մանկաւարի թագաւոր մը եղաւ, թէ և կրօնով հրեայ մը: սակայն միշտ մնաց Հռովմի ենթակայ, ինք ամուսնացած էր Մակարեան իշխանահայերէն Մարիամէ թագուհիին հետ: Հերովդէս շատ անգամ և դաժան բռնաւոր մը եղաւ իր քառանասանկ թագաւորութեան շրջանին: Ինչէն երկնող և կասկածածիտ էր, այս պատճառաւ ապանեւ տուաւ իր երեք զաւակները և Մարիամէ թագուհին: Իրեն արքունիքը լրտեսներով շրջապատուած էր և միշտ կը վախնար զայառապական սադրանքներէն և գաւառորութիւններէն:

Ան այսպիսի նկարագրի ունեցող արքայ մը օրով ծնաւ Յիսուս Բեթղեհէմ քաղաքին մէջ: Եւ երբ Հերովդէս իմացաւ Յիսուսի ծնունդը և մոգերուն գալուտը խռովեցաւ ինքն իր մէջ: Ա. Գրոց գրական քննադատներէն ոմանք, մոգերուն արեւելքէն գալուտը քրիստոնէական Միտրաշ մը կը կարծեն: Այսուամենայնիւ, կրնանք ըսել թէ, մոգերուն գալուտը, մարգարէական գրքերուն չորումը հաստատող ապացոյց մը կրնայ նկատուիլ: Հրեայ ազգը դարեւ առաջ Մեղիայի Գալուստի կը ապաստարարուէր: Գալիլիայի Գալուստի կը ապաստարարուէր: Եւ Հրեայ ազգը պիտի ապաստարարէր օտար տէրութիւններու լուծէն և Յալդացի աստղը պիտի փայլէր մահուութեամբ:

Սակայն և այնպէս, Ա. Դուկաս Անտարանի, որ տուգապատուած, հռանգուն և ճշգրիտ պատմագիր մըն է, այս մասին կարգ մը արժեքաւոր տեղեկութիւններ կուտայ, որով կարող ենք իմանալ և լուսաբանուիլ: Եթէ երեք իր կողմէն պատմուած նկարագրութեան և բացատրութեանց խաբարափանցենք, անոնք ինքնին ճշգրիտ և իրական արժեք մը կը ներկայացնեն մեզի, այն շրջանին եւ այն միջավայրին մասին ուր Փրկչին ծնունդը տեղի ունեցաւ: Աստուածային Սուրբ Մանուկը, խանձարուրի մը մէջ փաթկուելով սի մտուրդ դուրեցաւ, վասնզի՝ ՎՅԺ Գործ նոցա տեղի յիշեանին:

Մարդամարմարի պաշտօնական գործողութեան ընթացքին, Բեթղեհէմ քաղաքին մէջ, խուսնիքով բաղմութիւն մը հաւաքուած էր: Իշխան կամ իմանը ինչպէս

կ'ըսուի այս երկրին մէջ, ուր՝ ամէն տեղէ եկած ճամբորդներ և անդրաւորներ իրինց համար իջեանելու տեղ մը կը ճարեն, նաեւ զարէթէն Բեթղեհէմ եկող խոնարհ կարաւանը չկողման ընդունիլ, ասուգապէս զիտնալով հանգիւրէ իրինց քիչ-կորուծիւնը: Ուստի ի տես այս հարկադրանքին Յովսէփ և Ս. Մարիամ, քաղաքէն դուրս ապաստանարար մը փնտռելու անհրաժեշտութեան պէտքը զգացին: Բեթղեհէմ քաղաքէն մօտ, ամալի այն ապաստանարարը կամ այլը, ուր՝ անոնք զացին, մտար (հէմլիք) մը ունէր, դուր տաննօք կենդանիներ ալ մակաղած միացած էին: Այս ալը ամալի և մեկուսի էր, առանց քշեակիւնութեան, սակայն և խնայէս, նմանօրինակ տեղեր ևս կային անոր մօտը: Այսօր այլ, մօտ քսան դարիք վերջ, Պաղեստինի մէջ առանց ուէ գտաւարութեան նման տեղեր կարելի է գտնել, ընդարձակ իջեաններ ուր՝ կարելի կ'ըլլայ պաշտպանուիլ:

Մօտերս գտնուած վաւերադրի մը համաձայն, «Փրկչին ծննդեան և Մարիամի կամ մանկաբարձի գիրքը» որ Ս. Ղուկասի Աւետարանին հետ բոլորովին կը համաձայնի, ունի այս մասին նոր և շահեկան մանրամասնութիւններ: Ահաւասիկ հատուած մը անկէ:

— «Յովսէփ քաղաքին մէջ ապաստանարան մը գտնելու յայտն ճարահատ մօտակայ Ախսու մը կ'երթայ, որ իր և իւրեն պէս օտարականներ պատսպարելու յարմար կը թուի»: Անտարակոյս՝ վերեւ յիշուած «Ախսու» Ս. Գրական մանրամասնութեան բնական մէկ հետեւանքն է, քայք հոս «Ախսու» այլի մը համարժէք է և այս մանրամասնութիւնը յայտնապէս կեղծագրին կողմէ կը յիշուի տեղական ծանօթ եղած տեղ մը հաստատելու համար: Բեթղեհէմի Այլին և Ս. Մննդեան տեղւոյն մասին ալլապան պատմուածքներ, գրոյցներ և կարծիքներ շատ կան, անոնցմէ կարելի է յիշել Յուստինոսի վերայութիւնը: Յուստինոս, Պաղեստինի Հռոմէական գաղութին Յալափա — Նէապոլիս — այժմ՝ Նապոլուս — քաղաքին մէջ ծնաւ, և քրիստոնէական լոյս հաւատքը ընդունեցաւ, հաւատարար Աղբիւնոս կայսեր համանակ, Հրէիք ապաւանդութեան չըջանին: Յուստինոս քրիստոնէական հա-

ւատքին դարձաւ, իր կողմէն քննութեան խիստ շրջան մը անցընելէն վերջ: Յիսուսի Ս. Մննդեան պարագան քննեց, նաեւ մարգարէներու գուշակութեանց կատարուած Անոր մասին, ինչպէս նաև Անոր աշխարհ գալուն և յայտնուելուն պարագան, և երբ Յուստինոս հաւատքի եկաւ, խիստ կողովով և մտքի յստակատեսութեամբ ինչպիսիք ամբողջովին քրիստոնէական հաւատքին պաշտպանութեան եւ ջատագովութեան նուիրեց: Յուստինոս կրօնական բուռն վէճի մը բռնուեցաւ Թրիֆոն անունով հեմալի մը հետ, Ս. Մարթէոսի Աւետարանին մէջ Յիսուսի Ս. Մննդեան յիշատակութեան վերաբերմամբ (Բ. 1): Յուստինոս, հրեայ ռաբբին ապացուցանելէ յետոյ թէ, մարգարէներու մեխական յայտնութիւնները կատարուած են Յիսուսի ծննդեամբ՝ Յուդայի Բեթղեհէմ քաղաքին մէջ Հերովդէսի ժամանակ, այս ծնունդին առնչութեամբ իրողութիւնը կը ճշդէ այսպէս «Բեթղեհէմի շատ մօտակայ այլի մը մէջ»: Ուշագրաւ մանրամասնութիւն մըն է արդարեւ, եթէ երբեք անցեալէն եկող այս ճշգրտմը Աւետարանին ի նպաստ, այդ շրջանէն ըսկըսեալ անոյթք քննադատութեան և հակակշիռի յանձարկուելու փորձին չենթարկուէր: Նուազ քան $\frac{3}{4}$ զար վերջը» 215 թուականէն ախեսէ, Յրոյիսէս իր կարգին Պաղեստինի մէջ Փրկչին Ս. Մննդեան Աքրին հետքերը վերստին կը փնտռէ Ս. Գրոց հետքերը գորացնելու համար: Ան, իր կողմէն անմիջապէս զօրաւոր փաստ մը կը գտնէր Կելսոսի (Ա. 51) դէմ, տեղական և տարածուած աւանգուծիւնը ցոյց տալով «Բեթղեհէմի Այլը ուր Յիսուս ծնեաւ է, և այս այլին մէջ Մաւուր», քուրբին ծանօթ և ընտանի, աւելցնելով թէ այս բոլոր բաները կարելի է լսել այն բերաններէն, ընդ իսկ անոնցմէ որոնք օտարներ են մեր հաւատքին: Իսկ Յուստինոս և Յերոնիմոս «Երկրին բնիկներէն» տրուած վկայութիւնը վաւերական այս փաստին արձագանգը կը նկատեն: Պէտք չէ զարմանալ թէ, հաստատուած այս աւանգութեան ազդեցութեամբ, Ս. Եպիփան ևս Ս. Ղուկասի կողմէն յիշուած, Այլին վաւերականութիւնը կ'ընդունի: Աւելորդ է ըսել թէ, Այլին անուանակոչութեան պարագան ամենեւին սխալ մը չէ ինքնին, վասնզի ա-

ւետարանչին կողմէն պատմուածքին հետ
կը ներդաշնակուի:

Շուրջ 63 թուականին, Ս. Ղուկաս,
Պաղեստինի մէջ, Բեթղեհէմ քաղաքէն ոչ
շատ հեռու տեղ մը կարգ մը վաւերական
է թանկագին վկայութիւններ դիւրութեամբ
կը գտնէր, Ս. Մննդեան տեղւոյն և անոր
յարակից պատմութեան մասին: Ասոնց
մէջ անտարակոյս առաջին տեղը կը գրա-
ւեր Ս. Կոյս Մարիամի մասին ըսուածները
սՍ. Մարիամ զամենայն գրանս զայստիկ
պահէր և խելամուտ լինէր ի սրտի իւ-
րումս (Ղուկ. Բ. 19):

Ագրիանոս կայսեր հրովարտակով, 136
թուականին Ագոնիսի պաշտամունքը հաս-
տատուեցաւ Բեթղեհէմի Ս. Մննդեան Այ-
րին մէջ, հոն քրիստոնէական պաշտա-
մունքը արգիւելու նպատակաւ:

Բեթղեհէմի Այրը և Ս. Մննդեան
տեղւոյն աւանդութիւնը, դարերու ըն-
թացքին ոչ մէկ հիմնական փոփոխութիւն
է ոչ ալ ընդհատ չուեցան, մինչեւ որ
հոն Կոստանդինոսի մայրը Ս. Հեղինէ
բարեպաշտ թագուհին 325 թուականին Ս-
րուսաղէմ գալով, ինչպէս Ս. Յարութեան
նմանապէս Բեթղեհէմի մէջ հոյակապ և
փառաւոր եկեղեցի մը շինել տուաւ: Այս
եկեղեցին Ջ. դարուն մէջ Յուստինիանոս
կայսեր կողմէն հիմնական փոփոխութիւն-
ներու ենթարկուեցաւ և ներկայ Պաղիւի-
քան շինուեցաւ:

Սրկնքի հրշտակները օրհնասացու-
թեան երգերով, հովիւները իրենց երկըր-
պագութեամբ և մոգերը հրաշալի աստղին
առաջնորդութեամբ կուգան իրենց երկըր-
պագութիւնը մատուցանելու մանկացեալ
Փրկչին, որուն կեանքը կը սկսի Բեթղեհէ-
մէն ու անկէ եկեղեցի մինչեւ Բեթանիոյ
ամպըս:

ՊԱՐԳԵՒ՝ ՎՐԴ. ՎՐԹԱՆԷՍԵԱՆ

ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆ

ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆԸ

ՍԿԻԶԲԷՆ ՄԻՆԶԵՒ ՄԵՐ ՕՐԵՐԸ

(ՀԱՄԱՌՈՑ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ)

Գեղարուեստի ամենէն զգայուն և ա-
մենէն գրաւիչ ճիւղն է երաժշտութիւնը:
Այս պարագան փաստել զժուար չէ, արը-
ւած ըլլալով անոր հզօր ազդեցութիւնը
մարդկային բարոյականի վրայ, կենդանա-
կան աշխարհի և նոյն իսկ կարծր մարմին-
ներու վրայ:

Ներկայիս, մեր նպատակէն դուրս ըլ-
լալով թուել անոր բարբար արդիւնքներն
ու գնահատել անոր գրաւած վարկը, մարդ-
կային ընկերութեան բոլոր խաւերուն մէջ,
պիտի խօսինք միայն, իբր տրուեստ և
գեղարուեստ, ազդեցու և ժողովուրդնե-
րու կողմէ ցոյց տուած ըմբռնումի աստի-
ճանին և անոր ճիւղաւորութիւններուն պատ-
մական և գիտական տուեալներուն վրայ:

Երաժշտութիւնը մարդուն հետ կը սկսի
և մարդուն հետ պիտի վերջանայ: Բնական
երաժշտութիւնն ու ռիթմիք երաժշտու-
թիւնը որուն առաջինը՝ հոգեբու սուլում-
ներով, տերեւներու շնչալիւնով կամ այեաց
բեկուռներով են., իսկ երկրորդը՝ անիւ-
ներու ճոնչալիւնով, մեքենական աղուկնե-
րով կամ թռչուններու գեղգեղանքով յա-
ռաջ կուգան, չեն կազմեր մաս այն երա-
ժշտութեան որ մարդով կը սկսի և մարդ-
կային բանականութիւնը կը ցուցնէ հրա-
շալիօրէն:

Հին ժողովուրդներու մէջ երաժշտու-
թիւնը, անշուշտ իր նախնական վիճակով,
գոհարանութեան և կամ ուրախութեան
արտայայտութիւն մըն էր լոկ: Մովզէսի
գիրքերու մէջ կ'ըսուի թէ Յորադ հնարեց
երաժշտական գործիքներ և այդ գարծը
գիտութիւնը և սորվեցուց եբրայական աղ-
գին: Մնովքի օրերէն սկսեալ, մարդիկ սո-
վորեցան երգով բարեբանել զԱստուած և
իր մեծագործութիւնները: Նոյ և իր զա-
ւակները օրհներգեցին երբ իջան Տապանէն
և շուտով ծաւալ գտաւ երաժշտութիւնը